

ской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящимся ныне в Центральном архиве в Вильне. - Вильна, 1879. - С. 446, 681-861). Матеріали єдиного опублікованого опису Мозирського староства (АОЗР. - Киев, 1907. - Ч. VII, т.5. - С. 476-496) 1560 р. дають підстави вважати втрачену ревізію унікальним статистично-межовим джерелом: вся географічна номенклатура Мозирського староства (59 поселень) зафіксована у складі 39 межових обводів. Текст ревізії 1559 р. широко використовувався під час пізніших межовань як такий, що відзначався вищепною повнотою: в одному з київських підкоморських актів 1559 р. підкреслено, що в ревізії 1559 р. "все киевское шляхты грунты и маестности есть описаны" (ЦДІА УРСР. - Ф. 4, оп. 1, спр. 1. - Арк. 12).

- 5 Матеріали лострації зберігаються в Головному архіві давніх актів у Варшаві (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Przewodnik po zespolach. I. Archiwa Dawnej Rzeczypospolitej: Wyd. 2-e pod red. I. Karwasiańskiej. - Warszawa, 1975. - S. 97-108).
- 6 Порівн. підрахунки М.Владимирського-Буданова (Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии включительно (1569) // АОЗР. - Ч. VII, т. 2. - С. 35, 125 та О.Аблоновського (Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. - Warszawa, 1877. - Т. 6. - S. 16; 1894. - Т. 20. - S. 37; 1897. - Т. 22. - S. 198-199; Jabłonowski A. Piśma. - 1910. - Т. 1. - S. 150).
- 7 Серед численних допоміжних матеріалів, які склалися під час ревізії та лострації і, на жаль, не збереглися, був реєстр городищ Київського воєводства 1570 р. із зазначенням їх придатності для оборонної забудови (Źródła dziejowe. - Т. 20. - S. 21). За нашими підрахунками, в актових джерелах кінця XV - середини XVI ст. на території воєводства зафіксовано 33 городища. Втрачений реєстр 1570 р., вірогідно, міг би значно розширити їх перелік.
- 8 Аналогічна картографічна модель комплексу межових актів (картосхема 2) побудована на широкому джерельному матеріалі (Боряк Г.В. Акти адміністративних межовань кінця XIV - середини XVI ст. і реконструкція адміністративно-територіального поділу українських земель // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. - С. 86-94). Вона насамперед дозволяє виявити лакуни в групі актів адміністративних межовань і відповідно - ту мережу кордонів, реконструкція якої через відсутність межових актів можлива лише на основі масового актового матеріалу. Наведені моделі окремих комплексів джерел свідчать про перспективність застосування картографічного методу в джерелознавчих дослідженнях, точніше - запропонованої нами методики джерелознавчого картографування.
- 9 Порівн. підрахунки М.Владимирського-Буданова (Население... // АОЗР. - Ч. VII, т. 2. - С. 270-271), Я.Рутковського (Rutkowski I. Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych. - Kraków, 1938. - Т. 1. - S. 270-271) та І.Бойка (Селянство України в другій половині XVI - першій половині XVII ст. - К., 1963. - С. 273).

Надійшла 1.10.1986 р.

Я.Р.Дашкевич

СХІДНЕ ПОДІЛЛЯ НА КАРТАХ XVI ст.

У статті на основі картографічних джерел XVI ст. досліджується територія Східного Поділля в географічному, історичному, політико-адміністративному, гідронімічному аспектах, поданий перелік пам'яток та бібліографія.

В статті на основани картографических источников XVI в. исследуется территория Восточной Подолии в географическом, историческом, политико-административном, гидронимическом аспектах, подан перечень памятников и библиография.

На відміну від карт XVI-XVIII ст., складених переважно на підставі топографічного знімання, карти XVI ст. використовують рідко. Причина цього полягає не лише в унікальності карт (та повноцінних репродукцій), а й незадовільному вивченні історії картографії України згаданого періоду, що спричинило знецінення карт XVI ст. як джерела.

Вивчення картографічних пам'яток привело нас до висновку, що тільки докладне прочитання карт певної території в поєднанні з порівняльним їх аналізом за довший період, може дати задовільні результати. Саме в такому плані вивчено зображення Східного Поділля на картах XVI ст. Мікроаналіз дав можливість обґрунтувати ряд спостережень, які досі не використовувалися в історико-географічних дослідженнях.

Карти України XVI ст. перебували ще під значним впливом "Географії" Птолемея. Тоді було видано ряд атласів, які базувалися на цьому творі. Вони, переважно, склалися з двох частин: з історичного атласу (накладені на карту відомості Птолемея I-II ст.) та з атласу "модерних" ("нових") карт, які мали відбивати географію країн у їх тогочасному, тобто з XVI ст., вигляді. Поділля появилось на одній з секційних карт Птолемеєвого світу, на так званій VIII карті Європи, що охоплювала в "модерному" варіанті Угорщину, Польщу, Русь, Пруссію, Волощину й сусідні країни. Поступово "модерні" карти вийшли поза Птолемеєву схему. VIII карту Європи розділили на атласні карти окремих держав, ними ілюстрували історико-географічні описи, довідники. Карти почали видавати окремими відбитками. Існували ще компасні портолани для мореплавців, на яких глибина суші зазначалася рідко.

За уточненими даними, Східне Поділля зображено на понад 200 "модерних" картах і кількох портоланах. Приблизно дві третини згаданих карт - більше або менше докладне перевидання існуючих

© Я.Р.Дашкевич, 1990

ISBN 5-12-001227-2. Географічний фактор в історичному процесі, 1990.

раніше. Для даного дослідження використано 138 карт, з яких 38 раніше репродукувалося у факсимільних атласах та працях з історії картографії. 106 карт (з них 6 репродукованих раніше) вдалося вивчити за стародруківаними оригіналами¹. Тематично це карти Європи, Польщі, Литви, Московії, Молдавії, Криму, Османської імперії (так звана I карта Азії). Використання стародруків дало можливість вийти за традиційну базу, яка визначається факсимільними атласами В.Кордта, А.-Е.Норденшельда, амстердамською серією "Theatrum orbis terrarum" (в основному, під редакцією Р.Скелтона), працями К.Бучека, С.Александровича. Генетичний зв'язок карт добре показано на стеммі, опрацьованій Ф.Петрунем², яку тепер можна доповнити новознайденими творами картографів.

Поділля й сусідні краї. На картах першої половини XVI ст. назва Поділля (Podolya, Podolia, Podolie) вживається переважно для визначення географічного об'єкту. Поділля охоплює територію від Дністра до Дніпра (4) чи між Прип'яттю, Дніпром і Дністром (15). На зміну географічному розумінню регіону приходить політико-адміністративне, деколи обмежене до Подільського воєводства (35, 40), а переважно поширене на землі до Чорного моря (28, 33, 71, 72, 80). Гіпертрофія регіону була пов'язана з політичними аспіраціями Польського королівства, яке намагалося ще до Люблінської унії поширити реальну владу на Брацлавщину, а зону впливу – до моря.

На картах помітно спроби локалізувати Поділля на його західній частині, між Львовом та Кам'янцем (9, 21). Протилежна крайність – розміщення назви між Дністром і Богом (нині Південний Буг)³, майже над морем (51). Явно помилковими треба вважати розташування назви на захід від Стиру (30, 84) чи між Любліном та Кобрином (55). Відомо кілька карт, на яких Поділля не позначено (3, 76, 83), або заступлено назвою Кодимія (17, 42).

З Поділлям на заході межує Русь (Russia, Reussen, Rüssen), що відповідає Руському воєводству. В першій половині XVI ст. на північному сході від Поділля, близько Києва, розміщували Червону Русь (Russia Rubra, Rossia Rossa; 8, 30) – це була картографічна спадщина XV ст. Поняття Червона Русь вживалося також в розумінні Руського воєводства (7). Назву Пруссія (замість Руссія) треба вважати помилкою (31).

На південному заході від Поділля було розташовано Покуття (Pokutze). Це чисто географічне поняття запровадив С.Мюнстер (10, 21). Форма Potchuze (16) помилкова⁴.

У літературі побутує думка, що якраз на Східному Поділлі вперше в картографії близько 1580 р. появилася назва Україна. Свого часу в Національній бібліотеці в Парижі, серед паперів фран-

цузького купця Мотієля, який у 1580–1582 рр. їздив до Туреччини, було віднайдено карту Чорномор'я, з якою Мотієль, нібито, їздив на Схід. Справді, на цій карті (58) є напис *Ucrania* на частині Поділля, позначено Акерманську Тартарію, міста Бялу (очевидно, Біла Церква) і Торговицю. Такі об'єкти невідомі на картах XVI ст. – вони появилися на них лише в першій половині XVII ст. Це ставить як датування самої карти, так і твердження про появу назви Україна на картах перед 1580 р. під сумнів.

Кодимія. Значне здивування викликає стійке (більше 20 разів на використаних картах) зображення краю Кодимії (*Codimia, Codima, Codemia*) на картах 1540–1600 рр. Хоч локалізація краю дивна, здається, він не був витвором уяви картографів, незважаючи на те, що вживання такої назви (як назви краю, а не міста, річки) важко підтвердити іншими джерелами. Кодимію розташовували переважно між Богом та Собом (9, 10, 35), на північ від Богу (49), рідше між Богом та Синьоводою (нині Синюха; 48) або між Собом та Синьоводою (33). В ряді випадків назва Кодимія вживається як рівнозначна з назвою Поділля, а деколи її витісняє: Кодимія стає основним краєм Дністрово-Дніпрового межиріччя (17, 78, 79, 81, 87). Деколи спеціально підкреслювали, що Кодимія – це окремий край, пишучи *Codimia regio* (29, 54). За анотацією А.Пограбкі, Кодимія була "пустинним безлюддям" (49, 70).

На деяких картах одночасно з краєм позначено й місто Кодимію (*Codimia*; 33, 48) на лівому березі Богу, нижче впадіння Саврані (тепер Савранка). Деякі картографи відмовлялися від назви краю, залишаючи лише місто *Codimia, Codemia* (60, 67, 71–74, 76). Річку Кодиму на картах не позначали.

Розташування Кодимії на лівому березі Богу дивує, бо річка Кодима впадає до Богу справа. (Сучасне місто Кодиму біля джерел річки цієї ж назви засновано в 1754 р.; його не можна брати до уваги).

Пошуки міста і краю Кодимії ведуться давно. М.Дубецький, виходячи із згадки 1459 р. про львівського міщанина, нібито вірменина, Клеменса "з Кодими", сконструював гіпотезу про місто Кодиму, в якому Клеменс займався торгівлею й рільництвом⁵. Насправді, Клеменс був не з Кодими, а з Кадіму⁶. Гіпотезу спростував С.Кутшеба⁷. Ю.Сіцінський писав, що у XVI–XVII ст. Кодимію називали місцевістю, розташовану вздовж річки, але не подав джерела своїх відомостей⁸. Ф.Петрунь вважав, що назву річки перетворили на назву міста або краю⁹. Пізніше, під впливом реляції М.Броневського, він змінив думку, припускаючи, що замок Кодимія був у районі пізнішої Голти¹⁰.

З іншого боку, не підлягає сумніву, що джерела знають і річку, і руїни міста, і урочище, і долину Кодиму. Річка Кодима згадується в 1542 р. в турецькому дипломатичному листуванні як пропонуванний турецько-польський кордон¹¹. Урочище Кодимія перелічується в списку прикордонних об'єктів 1568 р.¹² та в покрайній нотатці 60-х рр. XVI ст. на примірнику венецького видання Птолемея 1562 р.¹³ Описуючи посольство до татар 1577-1578 рр., М.Броневський згадував зруйноване місто Кодему, яке по-українському називали Дольною Гранцею. Це городище (або притулок) розташовувалося біля впадіння Синьоводи до Богу¹⁴. Нарешті з однієї з найдавніших дум, складеної на Брацлавщині в XVI ст., яка називається "Смерть козака на долині Кодимі"¹⁵, можна зробити висновок, що Кодимкою називали широку річкову долину. Кодимію як край зазначив вперше в 1540 р. на карті С.Мюнстер. З Мюнстерової передмови до видання Птолемея 1540 р., в якому вміщено згадану карту, відомо, що він отримав з Польщі якусь карту¹⁶. Мабуть з неї С.Мюнстер запозичив назву. Прирічковий край, південно-східна окраїна географічного Поділля, перетворився у нього та, ще більше, у його епігонів на велику територію, розміщену на Лівобережжі Богу.

Політико-адміністративні кордони. Розуміння Поділля як політико-адміністративної одиниці підтверджується кордоном провінції на ряді карт (20, 28, 70-74). Протягав він переважно від лиману Дністром приблизно до Збруча (річку не називали), там повертав на північ, захоплюючи Полонне, частину лісів у верхів'ї Тетереву, прямував горішньою течією Тетереву майже до Житомира, переходив на Синьоводу і далі Богом до лиману, повертаючи берегом моря до устя Дністра. Траплялися модифікації на заході, наприклад, по Стрипі на північ до рівня Олеська, відтіля на Збараж, північним берегом Амадоцького озера поза Полонне (72). Порівняння з справжніми межами Подільського воєводства¹⁷ свідчить, що картографи гіпертрофували його територію, приєднуючи чималі шматки Литовського Великого князівства. Перебільшені кордони появилися на карті В.Гродецького задовго до унії 1569 р. Вони відбивали претензії королівства на частину Волинського й Київського воєводств, зону турецько-татарського впливу в Дністрово-Дніпровому межиріччі, від якої Польсько-Литовська держава формально не відмовлялася¹⁸.

Погляди Московської держави щодо степового кордону (Росія не визнавала виходу Польсько-Литовської держави до моря) відбив С.Герберштейн. На складених під його впливом картах Московії схематично позначено територію, захоплену Османською імперією: північна її межа проходила від Дністра, південніше Кам"янця, до Дніпра, південніше Черкас (15).

158

Кордони, позначені на картах, майже не потрапляли в поле зору дослідників. Лише Б.Шпулер, розглядаючи карту В.Гродецького в атласі А.Ортелія 1571 р. (карта аналогічна 28), вважав, що на південному сході кордон не позначено, бо тоді не було "міцних загально визнаних границь"¹⁹. Насправді (як це доводять, зокрема, розфарбовані примірники карт), В.Гродецький проводив кордон по морському березі. Б.Шпулер не прочитав як слід карту, забуваючи про те, що по березі пунктирну лінію кордону, як правило, не проводять.

Гори. Карти знають кілька груп гір без назв. Лише в трьох випадках вжито назви Птолемеєвої традиції: Ріссейські гори на півночі Поділля (Rissai montes - повинно бути Ріффейські гори; 1), високі гори з написом Герцинський ліс на північному заході від Поділля (Silva Hercina; 4) та Амадоцькі гори на північ від Дністра (Amadocus mons; 7). Вважали, що високі гори відділяють Поділля від Волині, з них витікає Синьовода (17, 21, 30, 84), що гори є між Дністром і Богом (18), а також на південь від Кам"янця (19). В горах шукали джерел Смотрича (49), два ряди залісених гір тягнулося від Причорномор"я до Кам"янця (51). Гори розташовували на північному березі Собу, там, де річка впадає до Богу (84), й навіть на лівобережжі долішнього Дністра, недалеко від моря (23).

Неможливо інтерпретувати всі позначення гір як височини чи горбовини Подільського плато. Імовірніше, що в деяких випадках картографи припускали існування гір біля джерел річок або вважали, що Поділля має природну гірську межу, зокрема північну, і свої міркування наносили на карту.

Річки. Зображення річкової мережі пройшло кілька етапів. Карти періоду до Б.Ваповського (раніше 1526 р.) знають лише Дністер з дублетними - слов"янською і тюркською - назвами Нестер і Турло (Nester, Nlester, Turlo)²⁰, до яких пізніше приєдналися гідронім античного походження Тірас та інші слов"янські й тюркські варіанти (Tiras, Tyras, Tira, Tiros, Tiraz, Tirus; Nister, Nyster, Nyester; а також Torlolo - явно помилкове). Течію ріки змальовували, в основному, правильно, хоча траплялися курйози: в одному голландському атласі маленька Тіра витікала з Тилігульського озера (54), а Дж.Ботеро, відомий географ, ліквідував Дністер, розшматувавши його на дві частини без назви - горішня річка трохи нижче Кам"янця впадала до озера без назви, а долішня починалася знову дещо вище Сорік (76).

Б.Ваповський та С.Мюнстер запровадили до картографії Бог, Соб, Синьоводу, Саврань (тепер Савранка), а також Гориньку (тепер Горинь) і Случ (6, 10, 13, 17, 33, 48). А.Пограбка збільшив

репертуар, позначивши Божок (тепер Бужок), Стрипу, Збруч, Смотрич (49, 70). Г. Рейхерсдорф додав Мурафу (69, 72).

На картах відома виключно назва Бог (Bog, Bogus, Boh); гідронім Буг застосовувався лише для позначення теперішнього Західного Буга. Багато клопоту завдало проведене С. Мюнстером ототожнення Бога з відомою з античних часів річкою Аксіацес. С. Мюнстер деформував назву на Аріацес (Ariaces; 9, 10, 21), інші – на Артацес (Artaces; 69). Пізніше Аріаско (Ariasco) стала назвою лівої притоки Дністра (17); Ассака, Аксіакус, Аксіацес (Assaca, Axiasus, Axiaes) почала витікати з Тилігульського озера (33, 48, 71, 73), а під назвою Асіак (Asiach; 61) – з Куяльницького. Лише наприкінці XVI ст. Бог ідентифікували, цілком слушно, з античним Гіпанісом (Hiranius; 68). На ототожнення Аксіацеса з Богом, зрештою помилкове, вплинула тюркська назва Богу – Ак-су²¹, тобто Біла Вода²². Тюркський гідронім увійшов також в латиномовні географічні описи польських авторів (Я. Красінський, опис 1574 р.²³). З точки зору реалій, більше рації є в ідентифікації Аксіацеса з Тилігульським лиманом²⁴.

Незвичайними були для західноєвропейського вуха назви річок. Так, Соб трапляється й під іменем Сод (Sod; 6); Саврань – Sauran, Saurain, Suran, Sura (14, 17, 42, 62); Божок – Bozex, Bozek (49, 72). Найбільше варіантів написання мала Синьовода – Szynawoda, Synawoda, Szynawoda (6, 8, 9, 10, 13), Sinauoda, Szinowoda, Szinowoda (14, 30, 33, 48), Swimowoda, Szinowoda, Zwinowoda (49, 62, 70). Поруч з річкою появилася, мабуть, як витвір фантазії, місто Синьовода (Sinowoda, Szinowoda, Swimowoda; 14, 33, 48). На деяких картах позначено лише місто, а річки немає (60, 74). Смотрич відомий як Smetric (49, 72), Мурафа – як Moraben (69, 72).

Ми зупинилися докладніше на гідронімії, бо вона може стати джерелом помилок, тим більше, що лише частина варіантів назв XVI ст. відбита в новіших працях на цю тему²⁵. Недосконала картографічна техніка виконання карт негативно відбилася на конфігурації річкової системи. Багато річок віддалено нагадує справжню течію. Однак гідрографічна система виявилася абсолютно деформованою з іншої причини: картографи, не маючи достовірної інформації, пов'язали річки Дністрового і Дніпрового басейнів у єдиний заплутаний вузол за допомогою вдуманого Амадоцького озера.

Амадоцьке озеро. Картографи XVI ст. явно не могли зрозуміти, яким чином з одного невеликого за територією місця на півночі Поділля витікає чимало річок (це місце північніше сучасної Базалії; з нього справді витікало не менше десяти річок – Збруч, дві праві

притоки Горині, Случ, Бужок, Південний Буг, Жванчик, Смотрич, Студениця, Ушиця). У XVI ст. висувалися два протилежні погляди про виникнення джерел річок. Одні вчені вважали, що джерела повинні брати початок у горах, інші – що ріки витікають з боліт або озер. Обидва висновки перегукувалися з твердженнями античних авторів. Перемогла Геродотова традиція, котрий у праці "Скіфія" писав про витіки рік з великих північних боліт. Погляди Геродота підтвердив Птолемей. У його "Географії" є три географічні об'єкти, пов'язані з амадоками (одним з, нібито, лодожерних племен скіфських часів): місто²⁶, гори та болото (або озеро). Дехто з картографів (8) поселив амадоків на "модерній" карті на півночі Поділля, так немов би вони проживали там ще в XVI ст. Амадоки переслідували картографів, що малювали на Поділлі неіснуючі Амадоцькі гори (див. вище), а з півтора століття не могли відмовитися від думки про існування на межі Західного і Східного Поділля (за сучасним поділом) великого Амадоцького болота чи озера. Вирішили, що волинські й подільські ріки витікають не з височини (як насправді), а з болота, яке спочатку (у XV ст.) існувало лише на історичних картах.

Амадоцьке болото (Amadoca v. Amadoka palus) позначено найменш на шести (8, 9, 10, 20, 21, 69), озеро (Amadoca lacus v. lago v. See) також на шести (22, 33, 48, 49, 70, 72) картах з тих, які ми аналізували з автопії. Дехто розташовував над озером Городок, тому йому присвоїли назву Городоцького озера (Lago de Grodech; 14). На багатьох картах намальовано велике озеро без назви. В який спосіб болото перетворилося на картах в озеро – неясно.

Всі, хто малював болото чи озеро, поводився з ним цілком довільно. З озера витікало по три (30, 76, 77), чотири (49, 84), п'ять (9, 16, 17, 42, 49, 53, 71), шість (21, 35, 57, 60, 67, 72), сім (20, 33) і навіть вісім (52) річок. Над озером розташовували до чотирьох-п'яти міст. Доходило до ще більшого курйозу: на карті окреслено два майже ідентичні за контурами озера – одне на півночі Поділля з м. Городком над ним та трьома ріками, друге на півдні з семи ріками (62). Озеро набуло велетенських розмірів. На карті Дж. Гастальді воно досягало довжини майже 130 км і ширини 60 км. З нього витікало сім рік, серед них Случ і Бог, над озером розміщувалося чотири міста, з них два з перекрученою назвою (Vrslovia, Zaramba) та Городок і Збарж (33). У Г. Меркатора з озера витікало шість рік, серед них Горинь, Случ, Бог, Збруч, Стрипа, а над ним розташовувалося сім міст: Вишневець, Збарж, Тернопіль, Городок, Чорний Острів та два з неясними назвами (72). На деяких картах Бог витікав трьома рукавами, серед яких розміщу-

вался Летичів, Хмільник, Чорний Острів, Меджибіж (20). На карті Європи 1584 р. озеро на Поділлі одне з найбільших на континенті (60).

Деякі картографи намагалися "реформувати" озеро, перетворюючи його в біфуркацію, яка з'єднувала басейни Прип'яті й Дністра. В.Гродецький малював невелике озеро таким чином, що на північ з нього витікала річка Случ, а на південь - річка без назви (мабуть Збруч) (28, 31, 55, 59, 83). Таке зменшення озера не здобуло багатьох прихильників. Лише наприкінці XVI ст. Й.-А.Магін ліквідував біфуркацію та перестав малювати озеро (78); в інших варіантах він залишав озеро на притоці Дністра без назви, яка витікала з лісу біля Полонного (79, 81). Фактично лише в середині XVII ст. неіснуюче болото-озеро остаточно зникло з карт.

У літературі XVI ст. панувала майже повна мовчанка щодо таємничого Амадоцького озера. Його не знали численні автори описів тогочасної Польщі. Озеро існувало лише для тих, які підставою своїх писань не критично робили карту. Папський нунцій у Польщі Ф.Руджері в 1565 р. цілком серйозно звітував до Риму, що на Поділлі є "найбільше в тамтих краях озеро Амадока, з якого бере початок багато рік, а на його берегах є кілька сіл і містечок"²⁷. Фантастичні відомості подавав географ А.Теве, пишучи, що "головне місто Кам'янець, резиденція єпископа, розташоване над річкою Стиром, яка витікає з болота, що зветься Амадока, на Поділлі. Далі воно з'єднується з Бористеном, який зветься Найменшим, близько Пінська в Литві"²⁸.

Як це не дивно, але саме у XIX-XV ст., коли стало ясно, що ніякого ні озера, ні видимих його слідів на Поділлі немає, почали шукати цю фантазмагорію. Ю.Сенковський, коментуючи одне місце в описі турецького походу на Західну Україну 1498 р. з хроніки Саад ед-Діна, де описується "озеро подібне до моря, на берегах якого було багато визначних міст", вважав, що знайшов Амадоцьке озеро, яке потім висохло і поділилося на кілька ставів²⁹. Ф.Сярчинський твердив, що Амадоцьке озеро було розташоване в Східній Галичині, в улоговині між Любачевом, Великими Очма, Краківцем, Яновом, Городком, Любінем і Комарном³⁰. Е.Рикачевський, пояснюючи текст Ф.Руджері, дійшов дивного висновку, що озеро Амадока - це Чорне море³¹. Уже в наш час В.Веріна, використавши одну-єдину карту (69), твердила, що в 1969 р. їй вдалося віднайти сліди озера, розташованого між Скалатом та Сатановом. Сатанівську фортецю, збережену досі, збудували, на її думку, на високому березі озера Амадока, що висохло не пізніше першої половини XVII ст. Вона покликала на те, що, нібито, на деяких картах зображена фортеця

і її дзеркальний відбиток у водах озера...³² Пошуки неіснуючого озера, капризу картографів XV-XVII ст., значною мірою нагадують невадлі спроби підвести раціональну базу й під інші картографічні фантазії³³.

Завершуючи частковий аналіз карт XVI ст., ми передбачаємо присвятити цій темі статтю, в якій буде розглянуто зображення лісів, степів та міст, а також анотації і малюнки на картах. У висновках ми торкнемося питання про спадщину минулого (зокрема, Птолемеєву) на картах та джерелознавче значення карт.

Карті XVI ст. з зображенням Східного Поділля³⁴

1. 1507. Кузанський-Беневентано. Польща, Угорщина, Чехія // Кордт. - Т. 2, вип. 2. - Табл. XIX.
2. 1508. Кузанський-Беневентано. Польща, Угорщина, Чехія // Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII w. - Poznań, 1971. - S. 24-25.
3. Початок XVI ст. Роселлі Німеччина // Вусчек. - Fig. 5.
4. 1513. Кузанський-Беневентано. Європейська Сарматія // Ptolemei G. Geographiae oris... Argentinae, 1513. Кордт. - Т.1, вип. 1. - Табл. II.
5. 1516. Вальдземюллер. Морська карта світу // Кордт. - Т. 2, вип. 1. - Табл. I.
6. Близько 1526. Ваповський. Південна Сарматія // Вусчек. - Fig. 8.
7. Близько 1530(?). Вавассоре. Німеччина // Вусчек. - Fig. 4.
8. 1535. Целль. Європа // Вусчек. - Fig. 9.
9. 1540. Мюнстер. Польща, Угорщина // Ptolemei G. Geographia universalis vetus et nova... Basileae, 1540 (repr. Amsterdam, 1967), tab. XV nova (ЛНБ); Кордт. - Т. 1, вип. 2. - Табл. XX.
10. 1544. Мюнстер. Угорщина, Польща, Русь // Munster S. Cosmographia. Beschreibung... - Basel, 1544. - Taf. XVI (ЛНБ).
11. 1544. Мюнстер. Трансільванія // Munster S. Cosmographia... 1544. - S. DLIV-DLV (ЛНБ).
12. 1545. Мюнстер. Європа // Ptolemei G. Geographia universalis vetus et nova... Basileae, 1544. - Tab. 1 nova (ЛНБ).
13. 1545. Мюнстер. Польща і Угорщина // Ptolemei G. Geographia... 1545. - Tab. 20 nova (ЛНБ).
14. 1546. Гастальді. Угорщина, Трансільванія, Волощина // Вусчек. - Fig. 11 b.
15. 1546. Гіршфогель. Московія // Кордт. - Т. 1, вип. 1. - Табл. XI³⁵.
16. 1548. Гастальді. Польща і Угорщина // Кордт. - Т. 1, вип. 2. - Табл. XIX.
17. 1550. Гастальді. Московія // Кордт. - Т. 1, вип. 1. табл. XV.
18. 1552. Гонтер. Сарматія // Nonteri I. Rudimentorum cosmographicorum... Tiguri, 1552. - Tab. 3 (БЛ).
19. 1552. Гонтер. Балкани // Nonteri I. Rudimentorum... - 1552. - Tab. b₄ (БЛ)³⁶.
20. 1554. Меркатор. Європа // Вусчек. - Fig. 15.
21. 1554, 1559. Мюнстер. Польща, Угорщина // In: Munster S. Cosmographiae universalis... - Basileae, 1554 (1559). - Tab. 10 (БЛ).
22. 1554, 1559. Мюнстер. Польща I // Munster S. Cosmographiae... - 1554 (1559). - P. 886 (БЛ).
23. 1554, 1559. Мюнстер. Польща II // Munster S. Cosmographiae... - 1554 (1559). - P. 887 (БЛ).
24. 1554, 1559. Мюнстер. Московія // Munster S. Cosmographiae... - 1554 (1559). - P. 910. (БЛ).

25. 1554, 1559. Мюнстер. Угорщина, Трансильванія // Munster S. Cosmographiae...-1554(1559). - P.918 (БЛ)³⁷.
26. 1556. Герберштейн. Московія з лісами // Herberstein S. Rerum Moscovitarum commentarii...-Basileae, 1556(ЛНБ); Кордт.- Т. 1, вып. 1. - Табл. XIV.
27. 1557. Герберштейн. "Московія" // Herberstein S. Moscovia der Hauptstat in Reissen... - Nienn. 1557 (БЛ); Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XIII.
28. 1558. Гродецький. Польща // Кордт. - Т. 1, вып. 2. - Табл. VI³⁸.
29. 1561. Гастальді. Азія. I карта // Nordenskiöld A.E. Periplus. An essay on the early history of charts and sailing-directions.-Stockholm, 1897. - Tab. LIV.
30. 1561. Анонім. Польща і Угорщина // Tolomeo C. La geografia...-Venetia, 1561. - Tab. 8 nuova (БЛ).
31. Близько 1562. Гродецький. Польща // Buczek. - Fig. 19.
32. 1562. Молеті (?). "Польща, Угорщина" // In: Ptolemaei C. Geographia...-Venetiis, 1562. - Tab. 28³⁹.
33. 1562. Гастальді. Польща // Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. 22.
34. 1563. Герберштейн. "Московія" // В кн.: Herberstein S. Moscoviter wunderbare Historien...-Basel, 1563 (БЛ).
35. 1564. Мюнстер. Угорщина, Польща, Русь // Munster S. Cosmographie oder Beschreibung aller Länder...-Basel, 1564.-Taf.10 (БЛ).
36. 1564. Мюнстер. Польща I // Munster S. Cosmographie...-1564.-S. MCCXXXII (БЛ).
37. 1564. Мюнстер. Польща II // Munster S. Cosmographie...-1564.-S. MCCXLVI (БЛ).
38. 1564. Мюнстер. Московія // Munster S. Cosmographie...-1564.-S. MCCXLV (БЛ).
39. 1564. Мюнстер. Угорщина, Трансильванія // Munster S. Cosmographie...-1564. - S. MCCXLVII (БЛ)⁴⁰.
40. 1564. Дю Піне. Європа // du Pinet A. Plantz, pourtraits et descriptions de plusieurs villes...-Lyon, 1564.-P.10-11(БЛ).
41. Близько 1565. Гомем. Морська карта Європи // Cortesão A., Teixeira de Mota A. Portugalia monumenta cartographica. - Lisboa, 1960. - Vol. 2. - Tab. 171.
42. 1566. Гастальді. Московія // Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XVI.
43. 1567. Герберштейн. "Московія з лісами" // In: Herberstein S. Moscoviter wunderbare Historien...-Basel, 1567 (ЛНБ).
44. 1568. Мюнстер. Польща, Угорщина // Monstere S. La cosmographie universelle. - Bale, 1568.-Tab.10(БЛ).
45. 1568. Мюнстер. Польща I // Monstere S. La cosmographie ... 1568.- P.1060 (БЛ).
46. 1568. Мюнстер. Польща II // Monstere S. La cosmographie...- 1568. - P.1061 (БЛ).
47. 1568. Мюнстер. Московія // Monstere S. La cosmographie...- 1568.-P. 1102(БЛ).
48. 1568. Гастальді. Польща. Ч. 2 // Кордт. - Т. 1, вып. 2. - Табл. XXI.
49. 1570. Пограбка. Європейська Сарматія // Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XXIII.
50. 1571. Герберштейн. "Московія з лісами" // In: Herberstein S. Rerum Moscovitarum commentarii...-Basileae, 1571 (ЛНБ).
51. 1573. Де Віженер. Польща // de Vigenere B. La description du royaume de Poloigne...-Paris, 1573. - Т. IX(БЛ).
52. 1575. Тевет. Європа // Thevet A. Cosmographie universelle. - Paris, 1575 Т.3. (БЛ).
53. 1578. Де Йоде. Європа // de Jode G. Speculum orbis terrarum.-Antverpiae, 1576 (repr. Amsterdam, 1965). - Tab.V.
54. 1578. Де Йоде. Азія, 1 карта // de Jode G. Speculum...- 1576. - Tab. VI.
55. 1578. Де Йоде. Польща // de Jode G. Speculum...-1576. - Tab. VII.
56. 1579. Гейнс. Європа // Heyns P. Le miroir du monde...- Antvers, 1579.-P.6 rec.
57. 1579. Гейнс. Польща // Heyns P. Le miroir...-1579. - P. 58 (БЛ)⁴¹.
58. Близько 1580. Анонім. Чорномор'я // Шелухин С. Назва України. - Відень, 1921. - С. 16-17⁴².
59. 1583. - Гейнс. Польща // Кордт. - Т. 1, вып. 2. - Табл. XXVII.
60. 1584. Ортелій. Європа // Ortelius A. Geographia...- Antverpiae, 1584. - Tab.2 (ЛНБ).
61. 1584. Гастальді. Рومانія // Ortelius A. Geographia...- 1584.- Tab. 96 (ЛНБ).
62. 1588. Мюнстер. Угорщина, Польща, Русь // Munster S. Cosmographie oder Beschreibung aller Länder...-Basel, 1588. - Taf.XV (БЛ).
63. 1588. Мюнстер. Польща I // Munster S. Cosmographie...- 1588.- S. MCCXIII (БЛ).
64. 1588. Мюнстер. Польща II // Munster S. Cosmographie...- 1588.- S. MCCXIX (БЛ).
65. 1588. Мюнстер. Московія // Munster S. Cosmographie...- 1588.- S. MCCXLI(БЛ)⁴³.
66. 1589. Ортелій. "Польща" // Epitome Theatri Orteliani...-Antverpiae, 1589. - P. 80 (БЛ)⁴⁴.
67. 1595. Барентсзон. Морська карта Середземного моря // Nordenskiöld A.E. Facsimile - atlas to the early history of cartography. - Stockholm, 1889. - P. 39.
68. 1595. Т. зв. Бронівський. "Поля Таврійського Херсонесу" // Broniovii M. Tartariae descriptio... Coloniae Agrippinae, 1595.- P.1 (ЛНБ, ЛНБ)⁴⁵.
69. 1595. Рейхерсдорф. "Молдавія" // In: Broniovii M. Tartariae...-1595. - P.48-49.(ЛНБ, ЛНБ)⁴⁶.
70. 1595. Пограбка. Польща, Литва // Кордт. - Т.1, вып.2. - Табл. XXIV.
71. 1595. Меркатор. Русь // Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XXIV.
72. 1595. Меркатор. Литва // Кордт. - Т. 1, вып. 2. - Табл. X.
73. 1595. Меркатор. Херсонеська Таврія // Кордт. - Т. 1, вып.2. - Табл. XI.
74. 1596. Квад. Європа // Quadi M. Europae totius orbis terrarum... Coloniae, 1594/1596. - P. 2. (БЛ).
75. 1596. Гродецький. Польща // Quadi M. Europae... -1594 (1596).- P. 61 (БЛ).
76. 1596. Вотеро. Польща, Литва, Лівонія // Votero G. Theatrum principum orbis universi... Coloniae Agrippinae, 1596 (БЛ); Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XXI⁴⁷.
77. 1596. Меркатор. Європа // Votero I. Allgemeine Weltbeschreibung...-Göln, 1596.
78. 1596. Марін. Московія // Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XXV.
79. 1597. Марін. Польща // Ptolemaei C. Geographiae universae tum veteris tum novae... Colonia Agrippina, 1597. - P.149 rec. (ЛНБ, БЛ).
80. 1598. Вотеро. Європа // Votero I. Mundus imperiorum... Coloniae Agrippinae, 1598 (БЛ).
81. 1598. Марін. Польща // Tolomeo C. Geografia cioe descrizione uniyersale della terra...-P.2.-Venetia, 1598. - P. 105 rec. (БЛ).

82. 1598. Martin. Moskowia // Tolomeo C. Geografia... -1598, P.162 rec. (БЛ).
83. 1598. Лангенес. Польша // Кордт. - Т. 1, вып. 2. - Табл. XXVII.
84. 1599. Росаччио. Польша, Угорщина // Tolomeo C. Geografia... Rosaccio G. Descrizione della geografia universale... - Venetia, 1599. - P. 81 rec. - 82 (БЛ).
85. 1600. Квад. Европа // Quad M. Geographisch Handtbuch...-Cöln am Rein, 1600. - Taf. 10 (БЛ).
86. 1600. Квад. Польша // Quad M. Geographisch Handtbuch...-1600. - Taf. 11 (БЛ).
87. 1600. Martin. Moskowia // Quad N. Geographisch Handtbuch... 1600. - Taf. 13 (БЛ); Кордт. - Т. 1, вып. 1. - Табл. XXVII.
88. 1600. Герберштейн, Московія з лісами // Rerum Moscovitarum auctores varii...-Francofurti, 1600. - P. 1 (ЛНБ).

- 1 Див. перелік карт в кінці статті (в тексті подаються покликання на номери карт). У переліку 88 номерів для 93 карт; 45 карт згадуються в примітках. Пор. також Дашкевич Я.Р. Територія України на картах XIII-XVIII ст. // Іст. дослід. Вітчизн. історія. - 1981. - Вип. 7. - С. 88-90.
- 2 Петрунь Ф.Е. К вопросу об источниках Большого чертежа // Журн. науч.-исслед. кафедр в Одессе. - 1924. - Т. 1, (1923/4), № 7. - С. 42.
- 3 В статті, як правило, вживаємо назви XVI ст., подаючи, коли необхідно, теперішні.
- 4 Згадка про Покуття на карті 1544 р. заперечує (як і багато інших даних) помилкове твердження про те, що ця назва появилася лише у XVII ст. (Радянська енциклопедія історії України. - К., 1971. - Т. 3. - С. 404). Назву Покуття зафіксовано в 1395 р. Пор.: Паньків М. Покуття // Мовтень. - 1987. - № 2. - С. 100.
- 5 Dubiecki M. Kaffa, osada genuńska i jej stosunek do Polski w XV w. // Przegląd Powszechny. - Kraków, 1886. - T. 12. - S. 68. Ці відомості ми повторили в статті (L'etablissement des Arméniens en Ukraine pendant les XIe-XVIIIe siècles // Revue des études arméniennes. N.S. - Paris, 1968. - T. 5. - D. 344), сумніваючись одночасно в їх джерельній підставі.
- 6 Pomniki dziejowe Lwowa. - Lwów, 1921. - T. 4. - S. 9, 20, 26, 36; Akta grodzkie i ziemskie. - Lwów, 1870. - T. 2. - S. 132.
- 7 Kutrzeba S. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich // Przegląd Polski. - Kraków, 1903. - T. 148. - S. 488.
- 8 Сецинский Е.О. Кодима // Приходы и церкви Подольской епархии. - Каменец-Подольский, 1901. - С. 42.
- 9 Петрунь Ф.Е. К вопросу... с. 39.
- 10 Петрунь Ф. Степове Побужжя в господарським та військовим укладі українського пограниччя. Замітки до Броневського та Боллана // Журн. науч.-дослід. кафедр м. Одеси. - 1926. - Т. 2, № 2. - С. 96.
- 11 Дашкевич Я. Турецькі дипломатичні листи українською мовою з 40-х рр. XVI ст. // Slavia. Praha, 1971. - R. 40, N 2. - S. 247-248. В літературі поширилася думка, що річка Кодима згадується в дострації Брацлавщини 1545 р. (див., наприклад: Jabłonowski A. Polska XVI w. Warszawa, 1897. - Т. 11. - S. 734. Петрунь Ф. Степове Побужжя... С. 91). Насправді Кодима в дострації не згадується.
- 12 Relacja poselstwa pana Wojnickiego królowi J. mości w Warsza-

- wie // Podróże i poselstwa polskie do Turcji. - Kraków, 1860. - S. 81.
- 13 Ptolemaei C. Geographia.../ J. Moletio. - Venetiis, 1562. - Tab. 28. (Музей книги Держ. бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна в Москві). Нотатка датується 1562-1569 рр. за палеографією та реаліями - в ній відбито стан кордонів до Люблінської унії.
- 14 Broniovii M. Tartariae descriptio. Coloniae Agrippinae, 1595. - P. 1. В оригіналі - Dolnia Norofossa; друге слово - грецько-латинський гібрид, що означає - кордон. У рос. перекладі (Броневський М. Описание Крыма /Tartariae descriptio// Зап. Одеск. об-ва истории и древностей. - 1867. - Т. 6. - С. 334) дане місце не відповідає оригіналові.
- 15 Народні думи, пісні, балади. - К., 1970. - С. 83-84. Про Брацлавщину, як первісний осередок виникнення дум див. Ziayński O. Dawna дума ukraińska i polska w świetle danych historycznych// Slavia Orientalis. - Warszawa, 1973. - N 4. - S. 443.
- 16 Ptolemaei C. Geographia universalis vetus et nova... Basileae, 1540. - P. a a 3.
- 17 Див., наприклад: Крикун М.Г. Динаміка чисельності поселень Подільського воєводства в XVI-XVIII ст. // Іст. дослід. Вітчизн. історія. - 1985. - Вип. 11. - С. 57-59.
- 18 Дашкевич Я.Р. Проблема дослідження степового кордону Поділля (кінець XV-XVI ст.) // Тези доповідей II Вінн. іст.-краєзн. конф. - Вінниця, 1984. - С. 7-8.
- 19 Spuler V. Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa. 1. Die Grenze des Grossfürstentums Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren. - Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - Breslau, 1943. - Jg. 6 (1941). - N. 2 - 4. - S. 163.
- 20 Długoski J. Historiae Polonicae libri XII. Cracoviae, 1873. - Т. 1. - P. 21; Брун Ф. Берег Чорного моря между Днестром и Днестром по морским картам XIV-го и XV-го ст. // Брун Ф. Черноморье. 1879. - Ч. 1. - С. 84; Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Османской порты до начала XVIII в. - Спб., 1887. - С. 681; Schütz E. An Armeno-Kirchak chronicle on the Polish-Turkish wars in 1620-1621. - Budapest, 1968. - P. 155.
- 21 Семенов П. Географическо-статистический словарь Российской империи. Спб., 1862. - Т. 1. - С. 326; Смирнов В.Д. Крымское ханство... - С. 681; Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-дністрянського степу // Східний світ. - 1928. - № 6. - С. 171.
- 22 Biała Woda в діловодному перекладі листа Сулеймана до Зигмунта I 1542 р. Див.: Крип'якевич І. Матеріали до історії української козаччини. - Львів, 1908. - Т. 1. - С. 15.
- 23 Grassini J. Polonia // Historiarum Poloniae et Magni ducatus Lithuaniae scriptorum... collectio magna. Varsaviae, 1761. - Т. 1. - P. 418.
- 24 Брун Ф. Судьбы местности занимаемой Одессой // Брун Ф. Черноморье. - Ч. 1. - С. 161; Машаков П.Л. Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного). - Пр. 1917. - С. 32.
- 25 Словник гідронімів України. - К., 1979.
- 26 Місто Амадога вживається у літературі XVI ст. як архаїзована назва Києва. Див.: Warowski B. Kroniki częśc ostatnia (1480-1535) czasu podługosowskie obejmująca. - Kraków, 1874. - S. 218.
- 27 Ruggieri F. Opis Polski w r. 1565 // Relacje nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. - Berlin, Poznań, 1864. - Т. 1. - S. 121.

- 28 Thevet A. Cosmographie universelle. - Paris, 1575. - Т.3.-Р.884.
- 29 Sękowski J.J.S. Collectanea z dziejopisów tureckich... Warszawa. - 1824. - Т. 1. - С. 78.
- 30 Słownik geograficzny. - Warszawa, 1881. - Т. 2. - С. 822.
- 31 Ruggieri F. Opis... - С. 121.
- 32 Верина В.Н. Связь Днестра с Южным Бугом и Днепром по карте Георгия Рейхерсторфера (Georgius de Reicherstorfer) // Пробл. географии Молдавии. - Кишинев, 1970. - Вып. 5. - С.165-166.
- 33 Ramsay R.H. No longer on the map. Discovering places that never were.-New York,1972.Рос.переклад: Рамсей Р. Открытия, которых никогда не было. - М., 1982.
- 34 Карты, які згадуються в літературі, але які розшукати не вдалося ні в оригіналі, ні в репродукції, в перелік не включено. Вживаються скорочення: БЛ - Держ. бібліотека СРСР ім.В.І.Леніна, Москва; ЛНБ - Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка АН УРСР; НБ ЛДУ - Наукова бібліотека Львівського держ.ун-ту ім. І.Франка; ЦНБ - Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Київ; Кордт - Кордт В.А. Материали по истории русской картографии. - Т. 1, вып. 1 (К., 1899); Т. 1, вып. 2 (К., 1910); Т.2, вып. 1 (К., 1906); Buczek - Buczek K. The history of polish cartography. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966.
- 35 Карту вклеено до примірника кн. Herberstein S. Moscovia der Hauptstat in Reissen... - Wienn, 1557 (БЛ).
- 36 Аналогічні до № 18-19 карти у виданні "Підстав космографії" І.Гонтера, надрукованих у Цюриху 1565 (БЛ) та 1583 р. (БЛ).
- 37 Аналогічні до № 21-25 карти у лат. виданні "Космографії" Мюнстера, надрукованому у Базелі 1550 р. (ЦНБ - дефектний примірник, ЛНБ) 1561 р. (ЛНБ; датування непевне), 1572 р. (БЛ), а також у нім. виданні Базель, 1550 (ЦНБ) і 1567 рр. (НБ ЛДУ). Примірник лат. видання "Космографії" Мюнстера, Базель, 1559 р. (ЦНБ) - дефектний.
- 38 Датування умовне; видання карти 1558 р. не збереглося. Копії карти Гроденського друкувалися в атласах А.Ортелія, які видавалися в Антверпені у 1570-1592 рр.
- 39 Аналогічна карта у кн.: Tolomeo C. La geografia... nuova edizione da G. Malombra. - Venetia, 1574. - Р. 17 (БЛ).
- 40 Аналогічні до № 35-39 карти у нім. виданні "Космографії" Мюнстера, надрукованому в Базелі бл. 1570 р. (ЛНБ).
- 41 Аналогічна карта у голландському виданні: Heurns P. Spiegel der weelt... - Antwerpen, 1583; репродукція див. Кордт. - Т. 1, вып. 2, табл. XXII.
- 42 Так звана карта Мотієля.
- 43 Аналогічні до № 62-65 карти у нім. виданні "Космографії" Мюнстера, надрукованому в Базелі 1592 р. (БЛ).
- 44 Аналогічна карта у франц. виданні: Ortelius A. Epitome de theatre du monde. - Anvers, 1590.-Р.80(БЛ).
- 45 Карту без достатніх підстав приписують М.Броневському. Пор.: Петрунь Ф.О. Степове Побужжя... с. 92. Помилково приписують Г.Рейхердорфові; див. Wagrow L. History of cartography. Cambridge, Mass., 1966. - Р. 267.
- 46 Первісний варіант карти датують 1541 або 1551 р.; підстави датування неясні. Див.: История Молдавии. - Кишинев, 1951. - Т. 1. с. 165; Верина В.Н. Связь... - С. 163-167.

47 Аналогічна карта у кн.: Botero G. Theatrum oder Schawspiegel.- Cöln, 1596 (БЛ).

Надійшла 1.10.1986 р.

М.М.Корінний

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАС ПОЯВИ ХРИСТИЯНСТВА
В ПІЗНЬОАНТИЧНИХ МІСТАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті розповідається про поширення християнства у містах Боспорського царства та Херсонесі Таврійському в I-III ст. н.е.

В статті розповідається о распространении христианства в городах Боспорского царства и Херсонесе Таврическом в I-III вв. н.э.

Культурно-релігійне життя народів Східної Європи в середні віки, як і весь історичний процес в регіоні, не можна вивчити й глибоко пізнати поза історією пізньоантичних та пізньоскіфських міст Північного Причорномор'я. Тривалий час, аж до піднесення міст Київської Русі, вони визначали економічне обличчя континенту, були важливою контактною зоною, яка сприяла взаємобміну культурними цінностями східноєвропейських народів з греко-римською цивілізацією. Таке значення пізньоантичних та пізньоскіфських міст обумовило й ідеологічну роль їх в Північному Причорномор'ї на рубежі античності й середньовіччя.

Ідеологічне життя північнопонтійських міст, котрі, як і весь римський світ, переживали кризу в зв'язку з занепадом рабовласницького ладу, значною мірою формувалось під дією зовнішньополітичних факторів. Справа в тому, що цей регіон Східної Європи в I - IV ст. став одним з вузлових у боротьбі "варварських" народів проти греко-римської цивілізації. Провідну роль у цій виснажливій боротьбі на початку н.е. відігравали численні сарматські та гетодакійські (фракійські) племена; поступово в неї втягнулись германські, тюркські, а згодом і слов'янські народи. Войовничому Риму, в економічній і політичній залежності від якого знаходились міста північного Причорномор'я, у I-III ст. н.е. вдалося стримувати цей потужний натиск, проте поступово його реальні сили занепадали. Відбувалася "сарматизація" ("варваризація") північно-понтійських міст, культурно-релігійні риси населення яких внаслідок взаємодії сарматських і грецьких, фракійських і римських, скіфських і малоазійських елементів, набували дедалі виразніших синкретичних рис. Синкретизм ставав тим плідним ґрунтом, на якому

© М.М.Корінний, 1990

ISSN 5-12-001227-2. Географічний фактор
в історичному процесі, 1990